

КОНЦЕПТУАЛЬНІ ЗАСАДИ МЕНЕДЖМЕНТУ АНТИМОНОПОЛЬНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

© Михальчишин Н.Л., 2008

Розглянуто підходи до розуміння понять „антимонопольна діяльність”, „конкурентні відносини”. Визначено співвідношення менеджменту антимонопольної діяльності із такими видами менеджменту, як виробничий менеджмент, фінансовий менеджмент та маркетинг. Запропоновано визначення менеджменту антимонопольної діяльності як наукової дисципліни. Охарактеризовано сферу формування менеджменту антимонопольної діяльності, а саме такі її складові: державне управління, державне регулювання, основи менеджменту, адміністративний менеджмент, менеджмент органу державної влади, принципи конкурентної боротьби, конкуренційне законодавство. Наведено взаємозв'язок менеджменту антимонопольної діяльності із розвитком антимонопольного регулювання і конкурентної політики.

The approaches to the understanding of terms “antimonopoly activity”, “competition relations” are in the article. The author formulations of the correlation management of antimonopoly activity and financial management, manufacturing management, marketing. Management of antimonopoly activity is defined as scientific discipline. The article direct to the characterization sphere of the formed of management antimonopoly activity: government regulation, government management, management of administration, management of state power organ, bases of management, principle of competitive struggle and competitive law separately. There is propose of the mutual relations of the management of antimonopoly activity and developing of antimonopoly regulation and competitive policy.

Постановка проблеми. В умовах розвитку ринкових відносин уміння та здатність цілеспрямовано впливати на працівників чи окремих виконавців є однією із засад досягнення успіху ведення бізнесу. Проте залежно від сфер інтересів окремих бізнесів такий вплив може торкатись різних видів діяльності, однією з яких і є антимонопольна, основна мета здійснення якої є сприяння розвитку конкуренції як складової ринкової економіки. Наукові дослідження з питань розвитку національної економіки і зміни її статусу з перехідного на ринковий повинні охоплювати проблеми формування та реалізації конкурентної політики, одним із механізмів чого є антимонопольна діяльність.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Визначення терміна „антимонопольна діяльність” пропонується окремими фахівцями, одним з яких є В.Д. Лагутін. Відсутнім є трактування менеджменту антимонопольної діяльності як з практичного, так і з теоретичного поглядів. Окремі питання організування та реалізації менеджменту антимонопольної діяльності пов'язані з державним регулюванням та державним управлінням, основами менеджменту, основні концепції щодо яких запропоновано М. Месконом, Ф. Хедоурі, М. Альбертом, О.С. Кузьмінім, О.Г. Мельник, С.М. Чистовим, А.Ф. Мельник тощо.

Формулювання цілей статті. Значущість розуміння менеджменту антимонопольної діяльності для формування ринкових відносин в національній економіці зумовлює необхідність формулювання концептуальних засад функціонування менеджменту у зазначеній сфері. Таке чітке

виокремлення менеджменту антимонопольної діяльності у колі понять менеджменту та державного регулювання і управління дасть змогу фахово зорієнтувати науковців на практичну доцільність антимонопольної діяльності на макро-, мезо-, і мікрорівнях національної економіки.

Виклад основного матеріалу. Менеджмент антимонопольної діяльності, аналогічно як і менеджмент зовнішньоекономічної діяльності, можна виокремлювати як управлінський процес, пов'язаний з реалізацією конкретної функції менеджменту у відповідній діяльності. Що ж до самого визначення антимонопольної діяльності, то за результатами наукових досліджень виявлено такі:

– антимонопольна діяльність як практична управлінська діяльність – це конкретні заходи держави щодо регулювання конкурентних відносин [1, с.18];

– антимонопольна діяльність – це діяльність окремих суб'єктів господарювання (юридичних та фізичних осіб), спрямована на створення та підтримку конкурентного середовища, зокрема конкурентних відносин, на певному товарному ринку через протидію неконкурентній діяльності монопольних утворень [13, с. 8].

Запропоновані трактування поняття „антимонопольна діяльність” містять спільну мету здійснення такої діяльності – існування конкурентних відносин на товарних ринках. Досягнення такої мети пропонується або за допомогою державних регуляторних заходів, або за допомогою саморегульованих ринкових механізмів за участю суб'єктів господарювання. Економічний розвиток національної економіки можливо забезпечити тільки за умови поєднання різних заходів та механізмів, ступінь використання яких більшою мірою залежить від структури товарних ринків.

Від трактування терміна „конкурентні відносини” залежатиме визначення суб'єктів та об'єктів антимонопольної діяльності. Так, пропонується як конкурентні відносини розуміти відносини між суб'єктами господарювання з дотриманням конкурентного законодавства, в основу яких покладено принципи конкурентної боротьби [13, с. 9]; відносини, що виникають між суб'єктами господарювання в процесі конкуренції, тобто відносини економічного змагання (суперництва) за найкращі умови виробництва та реалізації товарів для отримання прибутку [1, с. 18]. Конкурентні відносини є одним із механізмів реалізації конкуренції на товарних ринках і тому вважається, що за умови існування конкурентних відносин товарні ринки можуть бути конкурентними, що має певні відповідні переваги перед монополізованою структурою ринків.

Дослідники конкуренції визначають, що конкуренцію на будь-якому ринку можна розглядати як протидію п'яти конкурентним силам: загрози появи нових конкурентів, загрози появи товарів або послуг замінників, конкурентоспроможних з погляду ціни; здатності постачальників торгуватись; здатності покупців торгуватись; суперництву вже існуючих конкурентів між собою [12, с. 12]; конкуренція може визначатись як процес управління суб'єктом своїми конкурентними перевагами для одержання перемоги або досягнення інших цілей у боротьбі з конкурентами за задоволення об'єктивних або суб'єктивних потреб у межах законодавства або в природних умовах [12, с. 14]. З погляду на існуючі визначення конкуренції конкурентні відносини можуть формуватись за реалізації різних політик суб'єктами господарювання, а саме: цінової, товарної, виробничої, збутової, зовнішньоекономічної тощо і тому менеджмент антимонопольної діяльності як різновид управління стосується практично всіх сфер діяльності суб'єктів господарювання.

На думку В.Д. Лагутіна, підтримку конкуренції та додержання норм антимонопольного регулювання можуть забезпечити правові, регуляторні, процесуальні системи, а головні можливості підвищення ефективності конкурентних відносин, зокрема в Україні, лежать у руслі інституційних перетворень та обмеження тіньової економіки [12]. Такий акцент на макрорівень суб'єктів антимонопольного регулювання та формування конкурентних відносин свідчить про те, що менеджмент антимонопольної діяльності не може здійснюватись тільки на мікрорівні – підприємствами, товариствами, банками, асоціаціями тощо. Для формування та підтримки конкурентного середовища через конкурентні відносини необхідною є діяльність і органів влади, державних установ. Зокрема, на Антимонопольний комітет України як контрольно-наглядовий орган [13, с. 100] покладено обов'язок контролювання рівня конкуренції на товарних ринках та забезпечення дотримання конкурентного законодавства. При цьому треба враховувати, що з огляду на теорію

державного регулювання конкурентна політика є формотворчим фактором державного регулювання на рівні політики роздержавлення та приватизації, інституту банкрутства суб'єктів підприємництва [4, с. 222].

Менеджмент антимонопольної діяльності є одним із засобів реалізації конкурентної політики. Підтвердженням цієї тези є те, що рішення щодо ціноутворення, якості продукції та обсягів реалізації, визначення договірних зобов'язань, що є одними із ймовірних об'єктів порушення конкурентного законодавства, приймаються відповідними керівниками різних управлінських рівнів, до яких згідно з положеннями основ менеджменту належать: технічний рівень (операційні управління), управлінський рівень (керівники середньої ланки управління), інституційний рівень (керівники вищої ланки управління) [13, с. 11]. Прийняття управлінських рішень може бути спрямоване на застосування певних санкцій дисциплінарного, фінансового чи іншого характеру до працівників, наслідком дій яких стало порушення конкурентного законодавства. Відповідно до зазначеного менеджери антимонопольної діяльності виконують різні управлінські ролі [12, с. 37], що дає змогу виокремлювати цих фахівців на рівні, наприклад, менеджерів зовнішньоекономічної діяльності.

Проте однозначного виокремлення менеджменту антимонопольної діяльності як виду менеджменту не існує. Так, О.Є. Кузьмін та О.Г. Мельник виокремлюють виробничий менеджмент, фінансовий менеджмент та маркетинг як види менеджменту [13, с. 7]. Якщо розглядати менеджмент антимонопольної діяльності, то з огляду на сутність самої антимонопольної діяльності можливим є твердження про те, що ця сфера менеджменту є об'єднувальною і частково поєднує у собі усі види менеджменту. Реалізація виробничого менеджменту дає можливість оптимізувати витрати та налагодити виробничий процес так, аби досягти оптимального обсягу виробництва, не допустити встановлення монополюно завищених чи занижених цін, неефективності, забезпечити високу якість продукції і зростання суспільного добробуту. Засобами фінансового менеджменту можливо адекватно оцінити потоки грошових коштів, вартість активів тощо і, як наслідок, виявити перспективи організаційного росту, що можливо використати в інтеграційних процесах. Використання маркетингових засобів дає можливість суб'єктам господарювання аналізувати товарні ринки, визначити ринкову частку, якою володіє певний суб'єкт господарювання, здійснювати просування товару, зокрема через рекламу, налагоджувати збутову діяльність. За результатами аналізу конкурентного законодавства можна зробити висновок, що усі зазначені об'єкти господарської діяльності можуть бути об'єктами здійснення порушень конкурентного законодавства [13], а саме:

- як антиконкурентні узгоджені дії, зловживання монополюним (домінуючим) становищем можуть бути визнані відповідні дії щодо встановлення ціни, реалізації товарів, умов придбання, обмеження виробництва, ринків товарів, техніко-технологічного розвитку, інвестицій, розподіл ринків чи джерел постачання, договірні зобов'язання тощо;
- як концентраційні недозволені дії можуть бути визнані, наприклад, дії щодо інтеграційних процесів (злиття, приєднання), набуття у власність активів;
- як здійснення недобросовісної конкуренції можуть визначатись дії щодо використання чужих позначень, рекламних матеріалів, упакування, дискредитація суб'єкта господарювання, підкуп працівника постачальника, розголошення комерційної таємниці тощо.

Взаємозв'язок менеджменту антимонопольної діяльності з відомими видами менеджменту є аналогічним, як і у випадку менеджменту зовнішньоекономічної діяльності. Так, менеджмент антимонопольної діяльності, як і менеджмент зовнішньоекономічної діяльності, пов'язаний із застосуванням загальних ідей і концепцій менеджменту в усіх формах певного виду діяльності: у разі менеджменту антимонопольної діяльності – це антимонопольна діяльність, а у разі менеджменту зовнішньоекономічної діяльності – зовнішньоекономічна діяльність. Як зазначає О.А. Кириченко, сутність менеджменту зовнішньоекономічної діяльності полягає у комплексному дослідженні та моделюванні міжнародного середовища у поєднанні з налагодженою взаємодією всіх підрозділів і посадових осіб організації/установи в інтересах продуктивного досягнення визначених зовнішньоекономічних стратегій [7, с. 18]. Сутність менеджменту антимонопольної діяльності можна визначити як комплексне дослідження та моделювання ринкового середовища у поєднанні з налагодженою взаємодією всіх підрозділів і посадових осіб підприємств, організацій, установ та органів

державної влади в інтересах продуктивного досягнення визначених конкурентних стратегій з дотриманням принципів конкурентної боротьби та норм конкурентного законодавства.

Побуває думка, що менеджмент антимонопольної діяльності, як і менеджмент зовнішньоекономічної діяльності, передбачає тільки управління діяльністю підприємства. Дійсно, відповідно до визначення, запропонованого Г.М. Дроздовою [6, с. 9], менеджмент зовнішньоекономічної діяльності являє собою управління виробничо-господарською і комерційною діяльністю підприємства, пов'язаною з його виходом на зовнішній ринок, в зовнішнє міжнародне середовище з метою повнішого використання зовнішніх (міжнародних) факторів економічного росту. З огляду на сутність антимонопольної діяльності, однією із складових менеджменту антимонопольної діяльності є управління виробничо-господарською і комерційною діяльністю підприємства з метою дотримання принципів конкурентної боротьби та норм конкурентного законодавства. Оскільки суб'єкти господарювання не завжди самостійно дотримуються принципів конкурентної боротьби та норм конкурентного законодавства, особливо у разі монополізованих ринків, то виникає необхідність здійснення антимонопольної діяльності органами державної влади і при цьому використання засобів управління, зокрема менеджменту антимонопольної діяльності, причому керуюча система складатиметься з органів державної влади, а керована – з окремих суб'єктів господарювання або товарних ринків.

Свідченням того, що антимонопольну діяльність здійснюють не тільки підприємці, але й органи державної влади, є те, що антимонопольне регулювання, демонополізація як напрями реалізації конкурентної політики можуть здійснюватись тільки на державному рівні, і на підставі цього деякі фахівці визначають антимонопольну діяльність як діяльність держави [1, с. 18], що пов'язується з державним регулюванням, державним управлінням тощо. Для виявлення спільних ознак державного управління та менеджменту антимонопольної діяльності зазначимо, що об'єднувальним фактором може бути адміністративний менеджмент. Як зазначає О. Антонюк, предметом теорії адміністративно-державного управління вважають наукове обґрунтування процесу досягнення ефективного державного менеджменту внаслідок організації, а на сучасному етапі зусилля теоретиків адміністративно-державного управління зосереджені на розв'язанні низки завдань. По-перше, це пошук раціональних способів організації державного менеджменту на трьох рівнях управління: національному, регіональному та місцевому. По-друге, особливою сферою дослідження залишаються проблеми, пов'язані з підготовкою та рекрутуванням управлінських кадрів (визначення оптимальної структури штатного складу чиновників державного апарату; вимоги до менталітету і стиль роботи професійних державних службовців; боротьба з бюрократизмом та проблеми лідерства тощо). По-третє, це вдосконалення функціонування механізму державного адміністрування, а саме: розроблення теорії прийняття державних рішень та політичного лідерства; методів адміністративно-державного управління в кризових і конфліктних ситуаціях тощо [2].

Аналогічно, як і адміністративний менеджмент, менеджмент антимонопольної діяльності передбачає розподіл прав та обов'язків щодо реалізації конкурентної політики органами усіх гілок влади [13, с. 62], прийняття державних рішень щодо напрямів реалізації конкурентної політики, визначення способів та методів діяльності усіх державних органів. Прикладом такого поєднання менеджменту антимонопольної діяльності та адміністративного менеджменту є діяльність Антимонопольного комітету України.

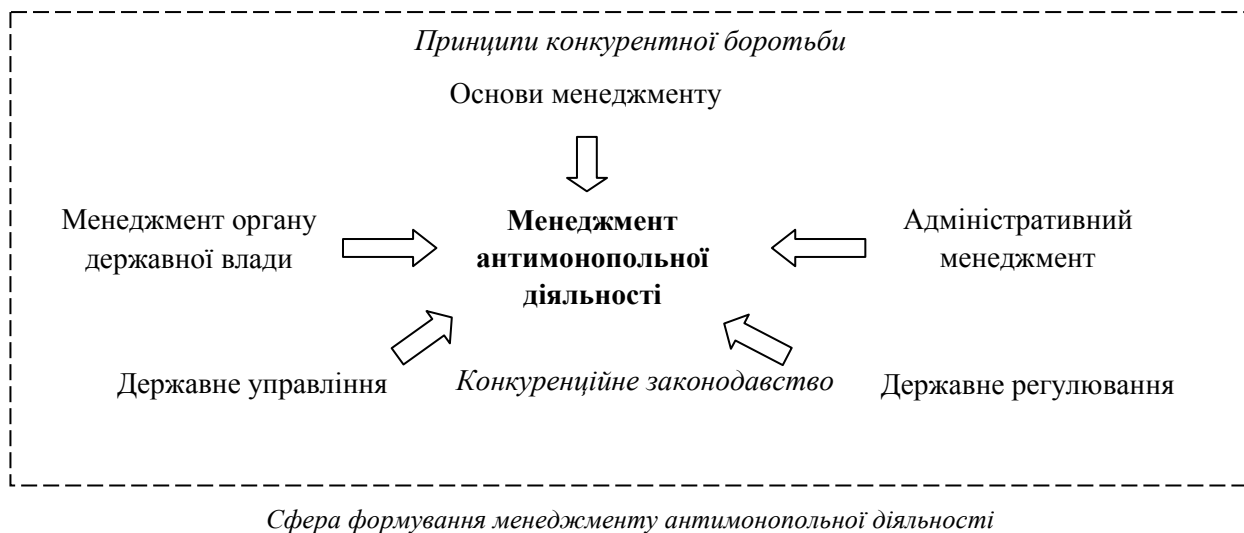
Державне управління є більш загальним явищем порівняно з менеджментом антимонопольної діяльності і можна зазначити, що певною мірою менеджмент антимонопольної діяльності є складовою управлінської діяльності. Так, формувати конкурентне середовище і забезпечувати існування конкурентних відносин на товарних ринках неможливо без таких методів забезпечення реалізації цілей та функцій державного управління [5, с. 103]:

- морально-етичні (заходи виховання порушників конкурентного законодавства, відшкодування моральної шкоди, заподіяної монополями утвореннями);
- соціально-політичні (розвиток громадської активності у порушенні справ щодо неконкурентних дій на товарних ринках);
- економічні (забезпечення свободи підприємництва, контролювання відносин власності з метою недопущення монополізації товарних ринків);

– адміністративні (встановлення обов’язків, юридичної відповідальності за невиконання розпоряджень, вказівок тощо).

Менеджмент антимонопольної діяльності може виступати також і складовою менеджменту органу державної влади, який, на думку деяких дослідників [5, с. 270], треба розглядати як форму практичної діяльності, що пов’язана з процесом прийняття рішень щодо найкращого використання ресурсів (капіталу, матеріалів та людей), з метою досягнення запланованих завдань, що забезпечують постійний розвиток організації. З позиції реалізації конкурентної політики заплановані завдання, досягнення яких визначається менеджментом органу державної влади та менеджментом антимонопольної діяльності є створення та функціонування конкурентного середовища на товарних ринках, зокрема через забезпечення існування та розвитку конкурентних відносин. При цьому особливістю реалізації менеджменту органу державної влади є те, що основним компонентом системи цього менеджменту [5, с. 270] є державний службовець, специфіка діяльності якого полягає у багатоманітності цілей, складності у вимірюванні результатів праці, технології, за якими важко виявити залежність між внеском та результатом.

За результатами зіставлення менеджменту антимонопольної діяльності з різними науковими дисциплінами (див. рисунок) можливо зазначити, що менеджмент антимонопольної діяльності – це наукова дисципліна, яка вивчає функції, технології, методи менеджменту, прийняття управлінських рішень на макро-, мезо-, мікрорівнях у масштабах держави, та на рівнях управління організаціями з врахуванням принципів конкурентної боротьби та дотримання конкурентного законодавства.

При реалізації менеджменту антимонопольної діяльності треба враховувати результати розвитку антимонопольного регулювання [3, с. 234], відповідно до яких розуміння антимонопольної діяльності змінюється від діяльності „анти” ex post до проконкурентної діяльності ex ante. Такий перехід пов’язаний зі зміною регуляторної функції держави від структурного підходу в межах концепції „структура–поведінка–функціонування” до складніших форм взаємодії фірм на ринку. При цьому відбувається перехід від переважно кількісних критеріїв оцінювання поведінки фірм до якісних характеристик результативності ринків та галузей як інструмента застосування антимонопольного законодавства. Антимонопольна діяльність може здійснюватись не тільки щодо монополій. Вважається, що монополні ефекти можуть мати відношення як до монополій, так і до інших компаній, які формально не можна віднести до монополій [3, с. 235]. Хоча антимонопольна діяльність за трактуванням терміна передбачає діяльність проти монополій, відповідно до положень сучасної економічної теорії регулювання позитивні наслідки формальних монополій можуть переважити певні негативні наслідки, що власне зумовлює перехід від частини „анти” до проконкурентної діяльності. З огляду на зазначене, для однозначного розуміння функції менеджменту антимонопольної діяльності необхідно усунути з практики вживання терміна „антимонопольна діяльність”, а запровадити „конкурентна діяльність”, відповідних чітких змін вимагатиме терміно-

логія щодо реалізації державної політики у цій сфері (з „антимонопольної” на „конкурентну”), формування та застосування законодавства (не „антимонопольного”, а „конкурентного”). Однак можливо запропонувати ще один напрям вирішення трактування призначення менеджменту антимонопольної діяльності – сформулювати визначення антимонопольної діяльності з акцентуванням на проконкурентну діяльність.

Масштаби менеджменту антимонопольної діяльності залежать від багатьох факторів, одним з яких є реалізація виробничої політики державними органами. Такий, на перший погляд незрозумілий, зв'язок зумовлений тим, що, як зазначають деякі дослідники [3, с. 235], промислова політика є стимулом для розвитку та зміни антимонопольного законодавства і практики його застосування; реалізація такої політики є ключовим фактором реалізації та дієвості політики підтримання конкуренції через зниження чи підвищення необхідності застосування антимонопольних заходів і посилення проконкурентного ефекту в галузях і на ринках. Основним завданням менеджменту антимонопольної діяльності як одного із механізмів реалізації конкурентної політики може бути досягнення різних видів економічної ефективності – алокативної (ефективність розподілу ресурсів між альтернативними варіантами їх використання), виробничої (оптимізація розміру заводу, фірми тощо) і динамічної (ефективність галузі як структури, що розвивається, впровадження мінімізуючих витрат на інновації, розвиток стимулів до інвестування).

Висновки та перспективи подальших досліджень. Із застосуванням комплексного підходу до характеристики менеджменту антимонопольної діяльності сформульовано поняття „менеджмент антимонопольної діяльності”, визначено об'єкти, суб'єкти, основні завдання та масштаби здійснення такого виду діяльності. Це дало можливість виокремити менеджмент антимонопольної діяльності як окрему наукову дисципліну, яка стосується різних рівнів організації національної економіки. На відміну від інших видів діяльності, антимонопольна діяльність є одним із засобів формування ефективної структури ринку. Конкуренція може зумовлювати недосконалу координацію і появу тривалих і нагромаджувальних нерівноважних станів [3, с. 212], а ринок може виробляти певні інститути координації (злиття, поглинання, співпраця, стратегічні союзи), які дають можливість організувати конкурентний процес. При цьому треба враховувати, що інститути координації не завжди зможуть організувати конкурентний процес, і у цьому разі значна вага надаватиметься здійсненню менеджменту антимонопольної діяльності, що потребує чіткого окреслення усіх функцій та методів його здійснення.

1. Антимонопольна діяльність: Підручник / В.Д. Лагутін, Л.С. Головка, Ю.І. Крезул та ін.; За ред. проф. В.Д. Лагутіна. – К.: КНТЕУ, 2005. – 580 с. 2. Антонюк О. Адміністративний менеджмент: теоретико-методологічні засади // Персонал. – 2006. – №12 // www.personal.in.ua. 3. Влияние конкуренции и антимонопольного регулирования на процессы экономической модернизации в России / Под ред. С.Б. Авдашевой, В.Л. Тамбовцева. – М.: ТЕИС, 2005. – 334 с. 4. Державне регулювання економіки: Навч. посібник / С.М. Чистов, А.Є. Никифоров, Т.Ф. Куценко та ін. – Вид. 2-ге, доопр. і допов. – К.: КНЕУ, 2004. – 440 с. 5. Державне управління: Навч. посібник / А.Ф. Мельник, О.Ю. Оболенський, А.Ю. Васіна, Л.Ю. Гордієнко; За ред. А.Ф. Мельник. – 2-ге вид., випр. і доп. – К.: Знання, 2004. – 342 с. 6. Дроздова Г.М. Менеджмент зовнішньоекономічної діяльності підприємства: Навч. посібник. – К.: ЦУЛ, 2002. – 172 с. 7. Іванов Ю.Б., Орлов П.А., Іванова О.Ю. Конкурентні переваги підприємства: оцінка, формування та розвиток: Монографія. – Харків: ВД ІНЖЕК, 2008. – 352 с. 8. Кириченко О.А. Менеджмент зовнішньоекономічної діяльності: Навч. посібник. – 3-тє вид., перероб. і доп. – К.: Знання-прес, 2002. – 384 с. 9. Кузьмін О.Є., Мельник О.Г. Теоретичні та прикладні засади менеджменту: Навч. посібник. – Львів: Національний університет „Львівська політехніка”, „Інтелект-Захід”, 2002. – 228 с. 10. Лагутін В. Шкода від монополії і користь від конкуренції: чи все так просто? // Економіка України. – 2007. – №4. – С. 55–61 11. Луць Л.А. Загальна теорія держави та права: Навч.-метод. посібник (за кредитно-модульною системою). – К.: Атіка, 2007. – 412 с. 12. Мескон М.Х., Альберт М., Хедоури Ф. Основы менеджмента / Пер. с англ. – М.: Дело, 1995. – 704 с. 13. Михальчишин Н.Л. Основы антимонопольной деятельности: Навч. посібник. – Львів: ТзОВ „Компанія „Манускрипт”, 2008. – 336 с.